

SỰ CHUYỂN ĐỔI MỘT SỐ NGUYÊN ÂM TRONG PHƯƠNG NGỮ NAM TRUNG BỘ VÀ HỆ QUẢ CỦA NÓ

Lê Xuân Hoàng*

Tóm tắt

Phương ngữ Nam Trung Bộ là phương ngữ có sự chuyển biến nguyên âm rõ rệt nhất. Trên cơ sở khảo sát sự chuyển biến này, bài báo đưa ra một số nhận xét về hệ quả của nó mà quan trọng nhất là việc một số nguyên âm đã mất hẳn trong hệ thống nguyên âm tiếng Việt.

Từ khóa: chuyển biến, nguyên âm, phương ngữ, Nam Trung Bộ

Nếu chia tiếng Việt thành 4 vùng phương ngữ: Bắc Bộ, Bắc Trung Bộ, Nam Trung Bộ và Nam Bộ thì Phú Yên thuộc phương ngữ Nam Trung Bộ, vừa có đặc điểm chung của toàn phương ngữ, vừa mang đặc điểm riêng của thổ ngữ. Xét theo bối cảnh Nam Trung Bộ, Phú Yên không phải là nơi có sự biến âm nhiều nhất, xa nhất. Nơi biến âm xa nhất và nhiều nhất là các vùng giáp ranh với phương ngữ Bắc Trung Bộ. Trong bài “Nhận xét về các nguyên âm của một phương ngữ ở tỉnh Quảng Nam”, Cao Xuân Hạo có viết: “Trong các phương ngữ của tiếng Việt mà chúng tôi biết, không có một phương ngữ nào cho thấy một sự chuyển đổi nguyên âm xa như vậy” [2,136]. Sau đó, ông đưa kết quả khảo sát của mình cho A.G.Haudricourt. Nhà ngôn ngữ học nổi tiếng người Pháp này đã nhận định “chưa từng thấy ở đâu có miêu tả một sự chuyển biến đi xa như vậy” [2,136]. Nhưng sự biến âm của tiếng Phú Yên lại có những nét riêng mà ngay cả vùng có sự “chuyển đổi xa như vậy” cũng không có. Và sự biến âm này dẫn đến hệ quả là một số nguyên âm có nguy cơ bị “tuyệt chủng”, nghĩa là không có nguyên âm nào thay vào vị trí đó, hoặc giả là có thì cũng chỉ dừng lại ở mức “xu hướng”.

1. Theo quy luật biến âm, một âm nào đó khi bị biến đi thì sẽ có một nguyên âm khác thay thế tùy theo cách kết hợp cụ thể để bảo đảm tính cân đối của hệ thống. Nhiều khi sự biến âm này tác động rất mạnh tạo nên một phản ứng dây chuyền làm thay đổi cả cơ cấu của một hệ thống. Chẳng hạn, ở phương ngữ mà GS Cao Xuân Hạo đã nói trên và rộng ra là toàn Quảng Ngãi¹, ta thấy âm **â** khi kết hợp với các phụ âm cuối môi tạo thành vần **âm/âp** thì âm **â** chuyển thành **ã (ãm/ăp)**, và đến lượt mình, âm **ã** trong các vần nói trên chuyển thành **a (am/ap)**, rồi thì **a** lại có sự tròn môi để tiến tới âm **ô (ôm/ôp)**:

Âm/âp ăm/ăp am/ap ôm/ôp

Nhưng khi nguyên âm **ã** kết hợp với các phụ âm cuối ngạc mềm (ăng/ăc) thì nó lại chuyển sang âm **e (eng / ec)**

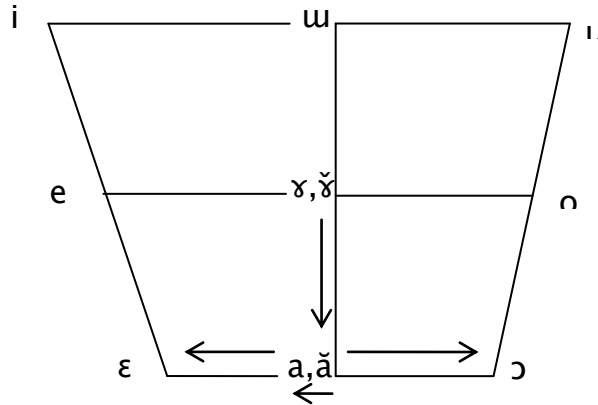
Ví dụ: bằng phẳng – bêng phêng

Như thế, nguyên âm **ã** (chính danh) không tồn tại ở phương ngữ này, nhưng vị trí **ã** đã có âm **â** thay thế trong các kết hợp âm/âp và âng/ăc, nên không thể coi nguyên âm này đã bị tuyệt chủng.

¹ Vương Hữu Lễ trong bài *Vài nhận xét về đặc điểm của vần trong thổ âm Quảng Nam ở Hội An* (Báo cáo khoa học trong Hội nghị ngôn ngữ học 1980) cũng có nhận xét như thế.

* ThS, Trường Đại học Phú Yên

Sơ đồ chuyển hóa của âm a, ă và ɤ, ỹ

2. Ở tiếng Phú Yên cũng có sự biến âm theo cách kết hợp như thế. Dễ nhận thấy hơn cả là những nguyên âm tròn môi (**u, ô, o**) khi kết hợp với các phụ âm cuối môi thì các nguyên âm ấy mất tính tròn môi để tiến tới các âm cùng dòng hoặc gần dòng, có trường độ ngắn, nghĩa là có xu hướng trung hòa hóa.

Ví dụ: um tùm - um tùm (u ngắn)
(con) tôm - (con) tòm
lom khom - lom khom

Nhưng các nguyên âm tròn môi trong các kết hợp khác vẫn giữ được tính tròn môi, chẳng hạn như: **ui, oi, on**... vì thế, tuy không có âm nào thay thế vào vị trí ấy do cách kết hợp khác tạo ra, các nguyên âm tròn môi chưa phải là đã mất hẳn trong hệ thống nguyên âm tiếng Phú Yên.

Trong tiếng Phú Yên còn có hiện tượng mất hẳn âm đệm. Hiện tượng này có thể chia thành 2 loại: 1/Mất hẳn âm đệm và âm chính vẫn giữ nguyên, 2/ Mất hẳn âm đệm và âm chính, âm đệm chuyển thành âm chính,

Ví dụ 1: thùy - thỉ
lòe loẹt - lè lẹt

Trong các ví dụ trên, ta thấy các âm đệm (được thể hiện trên chữ viết là u hoặc o) bị mất hẳn, âm chính là i và e vẫn không thay đổi.

Ví dụ 2: loan - loong
loài - lòi

Trong các ví dụ trên, ta thấy âm đệm đã thay đổi vị trí: chuyển thành âm chính và âm chính (a) bị mất hẳn.

Tuy nhiên, điều đó cũng chưa thể khẳng định âm đệm đã mất hẳn trong hệ thống ngữ âm Phú Yên, vì trong một số kết hợp khác, âm đệm vẫn còn tồn tại. Chẳng hạn, trong các âm tiết có âm đệm mà âm đầu là các phụ âm ngạc mềm hoặc thanh hầu (thể hiện trên chữ viết là h, q hoặc không có) thì sự biến âm lại xảy ra ở phụ âm đầu (phụ âm hữu thanh chuyển sang vô thanh, các nét khu biệt khác không thay đổi) trong khi đó âm đệm vẫn giữ được đặc tính của nó.

Hiện tượng biến âm đáng chú ý nhất và cũng đặc biệt nhất ở Phú Yên xảy ra ở 2 nguyên âm là **ê** và **ă**. Sự biến âm đặc biệt này khiến cho 2 nguyên âm đó có nguy cơ bị “tuyệt chủng” trong hệ thống nguyên âm của tiếng Phú Yên.

a. Nguyên âm **ê** trong tiếng chuẩn được mô tả là nguyên âm có độ mở hơi hẹp, dòng trước, không tròn môi. Nhưng khi đứng trong âm tiết cụ thể, nó lại chuyển thành hai âm khác nhau tùy thuộc vào sự kết hợp với âm cuối.

- Nếu kết hợp với âm cuối là âm zero (hoặc âm cuối không có) và các âm cuối răng lợi (n và t) thì nguyên âm **ê** chuyển thành nguyên âm có cùng độ mở, cùng hình dáng của môi nhưng khác dòng

(dòng trước chuyển sang dòng sau). Đó là nguyên âm ơ.

Ví dụ: đê mê – đơ mơ

Thịt dê – thịt dơ

Hiện tượng này đã được L.Cadiere nhắc tới từ đầu thế kỉ. Trong bài viết khảo sát về đặc điểm ngữ âm của phương ngữ Nam Trung Bộ [1,76] bằng tiếng Pháp đăng trên tạp chí của Trường Viễn đông Bác cổ năm 1911, ông có nói tới hiện tượng nguyên âm ê khi không có âm cuối thì nó chuyển thành âm âê. Và ông có dẫn ví dụ: **Kẻ lẻ** chuyển thành **kêê lẻ** [1,100]

Hôm nay, đọc lại bài của ông, ta thấy có 2 điều đáng chú ý:

Thứ nhất, hồi ấy âm ê không chuyển hẳn sang âm ơ như bây giờ mà vẫn còn giữ được nét của nguyên âm ê. Vì vậy, ông mới dùng 2 con chữ â và ê ghép lại để ghi âm đó. Từ đó, chúng ta có thể giả định rằng sự chuyển hẳn từ nguyên âm ê sang nguyên âm ơ chỉ xảy ra trong khoảng thế kỉ 20, nghĩa là hiện tượng hậu kì.

Thứ hai, ông nói hiện tượng này có xảy ra ở Bình Định. Như thế, hiện tượng chuyển âm mà chúng ta đang phân tích cũng xảy ra ở các huyện phía nam tỉnh Bình Định và điều này phù hợp với thực tế về đường đồng ngữ diễn ra giữa Phú Yên và Bình Định.

- Nếu kết hợp với âm cuối là các phụ âm và bán âm môi thì nguyên âm ê chuyển hẳn sang nguyên âm cùng dòng, cùng hình dáng của môi nhưng hẹp hơn. Đó là nguyên âm i.

Ví dụ: rong rêu – rong riu

nhà bép – nhà bíp

lúa chiêm – lúa chim

Xét toàn cảnh cơ cấu của hệ thống nguyên âm tiếng Phú Yên cùng với sự chuyển biến của nó, khi nguyên âm ê chuyển sang nguyên âm khác thì ta vẫn chưa thấy rõ ràng nguyên âm nào sẽ thay vào vị trí ấy. Có ý kiến cho rằng nguyên âm e khi kết hợp với âm cuối môi (m,p,u) sẽ chuyển thành âm ê để thay vào vị trí đó. Nhưng sự chuyển âm này trên thực tế chưa thật rõ ràng nên nguyên âm ê trong tiếng Phú Yên bị đặt trước nguy cơ bị tuyệt chủng. Có lẽ vấn đề này cần được bạn đọc cùng chuyên ngành trao đổi thêm.

b. Nguyên âm ă trong tiếng chuẩn được mô tả là nguyên âm có độ mở rộng nhất, dòng sau không tròn môi và đối lập với nguyên âm a về trường độ. Ở tiếng Phú Yên, nguyên âm ă trong mọi sự kết hợp đều chuyển hẳn sang nguyên âm có độ mở hẹp hơn và có trường độ ngắn hơn nguyên âm e. Đó là nguyên âm e ngắn (ẽ).

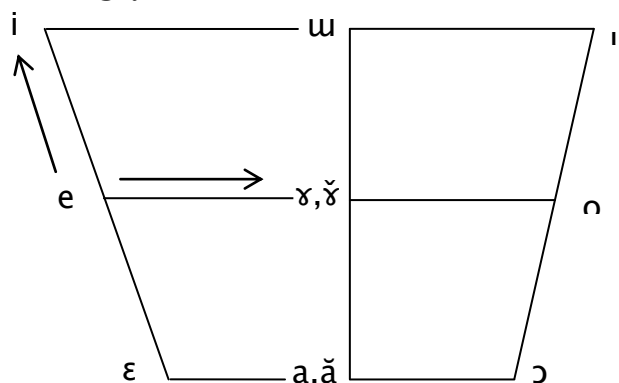
Ví dụ: căng thẳng - kễng thễng

Thắc mắc – thễc mễc

Trăm năm – trễm nễm

Ở Quảng Nam và Quảng Ngãi, nguyên âm ă (chính danh) cũng chuyển sang nguyên âm khác tùy theo các kết hợp khác nhau như đã nói ở trên. Nhưng đã có các nguyên âm khác thay vào vị trí đó. Nhưng ở tiếng Phú Yên, ta không nhận thấy có nguyên âm nào (do kết hợp) để thay vào vị trí của nguyên âm ă. Vì vậy, nguy cơ nguyên âm ă bị mất hẳn trong hệ thống nguyên âm của tiếng Phú Yên càng khá rõ.

Sơ đồ chuyển hóa của hai nguyên âm ê và ă

c. Nhân tiện cũng bàn thêm về sự chuyển biến của nguyên âm **a**. Nguyên âm này trong tiếng chuẩn được mô tả là nguyên âm có độ mở rộng nhất, dòng sau, không tròn môi. Đây là nguyên âm có tần số xuất hiện cao nhất trong lời nói, và cũng là nguyên âm có sự chuyển biến mạnh nhất trong số các nguyên âm trong phương ngữ Nam Trung Bộ. Nếu ở xứ Quảng, nguyên âm **a** được gán cho tính tròn môi để tiến tới nguyên âm **ô** thì ở phần địa phương còn lại, kể cả phương ngữ Nam Bộ, nguyên âm này có xu hướng hẹp hóa trong giới trẻ hiện nay để tiến gần tới nguyên âm **e**, nhưng chưa chuyển hẳn nên nó được thể hiện như một nguyên âm có độ mở giữa **a** và **e**, được kí âm là [æ]. Sự chuyển hẳn từ nguyên âm **a** sang nguyên âm **e** chỉ xảy ra ở vùng biển và theo sự khảo sát của chúng tôi, đặc điểm này có thể kéo dài suốt từ bắc chí nam của Việt Nam [6]. Nhưng ở miền đồng bằng hoặc vùng cao, sự chuyển biến này là lưng chừng như đã mô tả trên. Nếu như thế thì vị trí của nguyên âm **a** trên hình thang nguyên âm phải được nguyên âm khác thay thế. Và khảo sát kĩ hơn cách phát âm của giới trẻ hiện nay ở Phú Yên nói riêng, cả phương ngữ Nam Trung Bộ và Nam Bộ nói chung, ta thấy nguyên âm **o** trong kết hợp với âm cuối zero, hoặc âm cuối là phụ âm ngạc (và cả phụ âm lợi do cách phát âm địa phương tạo nên), dường như nguyên âm **o** có độ mở

rộng hơn so với tiếng chuẩn để nhích tới gần nguyên âm **a**. Tuy nhiên sự chuyển đổi này cũng chưa triệt để và kết quả ta cũng có một âm mà độ mở nằm giữa hơi rộng và rộng. Do đó, nguyên âm **a** cũng bị đặt trong nhóm các nguyên âm có nguy cơ bị tuyệt chủng. Nhưng theo nhận xét của chúng tôi, do sự chuyển đổi từ nguyên âm **a** sang nguyên âm **e** chưa triệt để nên sự chuyển đổi từ nguyên âm **o** sang nguyên âm **a** cũng chưa triệt để. Trong tương lai, nếu sự chuyển đổi của âm này triệt để thì sẽ làm cho sự chuyển đổi của âm kia cũng triệt để. Và như thế, nguyên âm **a** sẽ không bị tuyệt chủng do có âm khác kế tục vị trí của mình.

Trên đây là sự khảo sát riêng của chúng tôi trên địa bàn tỉnh Phú Yên có sự đối chiếu, so sánh với các vùng khác trong cùng phương ngữ, đặc biệt là vùng Quảng Nam, Quảng Ngãi, Đà Nẵng qua những đợt dẫn sinh viên Trường Cao đẳng Sư phạm Phú Yên (nay là trường Đại học Phú Yên) đi thực tế và qua những tài liệu đáng tin cậy liên quan đến phương ngữ Nam Trung Bộ. Nhận định của chúng tôi mong được các đồng nghiệp trao đổi thêm để góp phần nâng cao chất lượng giảng dạy bộ môn ngôn ngữ học ở trường đại học, đặc biệt là phân môn “Ngôn ngữ học đại cương” và “Ngữ âm học tiếng Việt” □

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Cadiere.L (1911), *Le dialecte du Bas-Annam*, BEFEO, Vol.XI, Paris, Tr. 76-110
- [2] Cao Xuân Hạo (1998), *Nhận xét về các nguyên âm của một phương ngữ ở tỉnh Quảng Nam*, in trong *TIẾNG VIỆT –Mấy vấn đề ngữ âm-ngữ pháp-ngữ nghĩa*, Nxb Giáo dục, Tr. 128 – 136.
- [3] Đinh Lê Thư (2000), *Cơ cấu ngữ âm tiếng Việt*, Nxb TP Hồ Chí Minh.
- [4] Lê Xuân Hoàng (1996), *Ngữ âm tiếng Phú Yên*, Luận văn thạc sĩ ngôn ngữ học, TP Hồ Chí Minh.

- [5] Lý Thơ Phúc (2000), *Tiếng địa phương Phú Yên*, Luận văn thạc sĩ ngôn ngữ học, Huế.
- [6] Võ Xuân Trang (1991), *Miêu tả và phân vùng ngữ âm phương ngữ Bình Trị Thiên*, Luận án tiến sĩ ngôn ngữ học, Hà Nội.

Abstract**The transformation of some vowels in the dialect of the South Central and its consequences**

The dialect of the South Central is among the ones which have the clearest vowel transformation. Based on the research in this transformation, the article proposes some comments about its consequences, especially about the fact that some vowels have completely lost in the Vietnamese vowel system.

Keywords: *transformation, vowel, dialect, South Central*